

Anmeldelser

62 Årsskrift XXX, *Det moderne gennembrud på teglværkerne – ingeniørernes bud på æltning og brænding af ler*, Museum Sønderjylland, 2017. 80 sider; illustreret, ISBN 978-87-89984-40-7, vejl. pris kr. 100

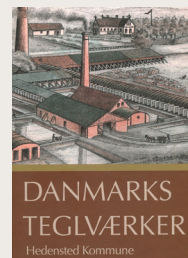
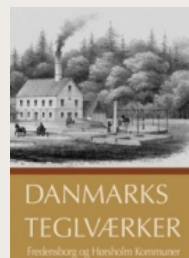
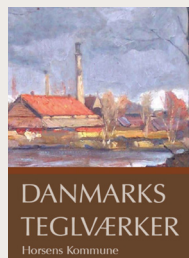
Torben A. Vestergaard, serieredaktør, Museum Sønderjylland Cathrineminde Teglværk og forfatterne vejl. pris kr. 200 pr bind,

Verner Bjerger og Jacob Hanquist Petersen, *Danmarks Teglværker – Horsens Kommune*, 2014, 256 sider; illustreret, ISBN 978-87-89984-34-6

Jørgen G. Berthelsen, *Danmarks Teglværker – Fredensborg og Hørsholm Kommuner*, 2014, 196 sider; illustreret, ISBN 978-87-89984-36-0

Verner Bjerger og Jacob Hanquist Petersen, *Danmarks Teglværker – Hedensted Kommune*, 2016, 228 sider; illustreret ISBN 978-87-89984-39-1

Teglværkernes historie i Danmark og Slesvig går mange hundrede år tilbage, og dækker henvend 3000 teglværker og teglgårde. I 1838 fandtes 984 teglværker i alene i Kongeriget og den følgende periode dækkede både over en voldsom vækst i byggeriet som helhed samt en industrialisering af teglværksproduktionen. Omkring 1960 var afmatningen i teglproduktionen sat ind, og betonelementer erstattede det traditionelle byggemateriale. I 1960 var der

225 teglværker tilbage i Danmark og i 2016 kun 15 teglværker.

En udgivelse om teglværkerne er en gammel idé. Til Teglværksforeningen for Jyllands generalforsamling i 1929 blev et værk om teglværksindustriens og teglværkernes historie foreslået, men opgaven blev ikke gennemført. Initiativtagerne til nærværende publikationer lægger vægt på, at det murede byggeri er en meget synlig del af vores bygningskultur, men at teglværkerne til gengæld ikke er det, da de fleste ikke eksisterer længere. "Teglværksinitiativerne i Danmark" vil udgive en serie bind om teglværker i de kommuner samarbejdsgruppen dækker med den ambition med tiden også at udgive et nationalt oversigtsbind. Initiativtagerne dækker Teglværksgruppen i Horsens, Skærum Mølle i Vemb, Lilleskov Teglværk på Fyn, Nivågårds Ringovn i Nordsjælland og Catrinesminde Teglværk ved Flensborg Fjord. Nu er de første tre bind udgivet i perioden 2014 - 2016 for Horsens Kommune, Fredensborg og Hørsholm Kommuner og Hedensted Kommune og med udgivelsen af Museum Sønderjyllands årsskrift 2017 om det moderne gennembrud på teglværkerne må det være på sin plads at anmelde de første udgivelser.

Det er ambitionen, at teksterne i de enkelte bind skal være let tilgængelige og nemme at læse, hvilket det også er. Hvert bind er udstyret med kildeangivelser og register, men følger ikke helt samme skabelon, hvilket vanskeliggør sammenligninger og videre forskning. I den første udgivelse, der omhandler Horsens Kommune,

er bindet udstyret med en oversigtsartikel og kort og rummer beskrivelser af teglværkerne inden for hvert sogn i Kommunen. Der findes et register, som rummer både navne- og stedregister. Hvert teglværk er beskrevet med en kortere eller længere tekst uden noter og udstyret med historiske kort, historiske eller nutidige fotografier og arkivalier som annoncer. Der er en oversigt med et lille kort med markering af teglværket og ved siden af en faktaboks med oplysninger om Dansk Folkemindesamlings topografinummer for sognet og et løbenummer for hvert teglværk samt oplysninger om sogn, matrikel og start og slut på værket samt ovntype. I mange tilfælde er der også oplyst koordinater, som gør det muligt at finde et nedlagt teglværk. I en anden faktaboks fortælles om ejerforhold og i en tredje peges på de benyttede kilder. Bindet om Hedensted Kommune har samme forfattere, Verner Bjerger og Jacob Hanquist Petersen, og der følges samme skabelon bortset fra, at der kun er et navneregister, og der savnes et stedregister.

Jørgen G. Berthelsen har skrevet bindet om Fredensborg og Hørsholm Kommuner, der er forsynet med en litteraturliste efter oversigtsartiklen og samlet en oversigt over utrykte kilder og kort bagerst i bogen, foruden at bindet er udstyret med et navneregister. Sogneinddelingen er fastholdt, og hver tekst om teglværkerne er forsynet med noter. Der er kort, faktabokse om data og ejerforhold, men kildeangivelser for hvert teglværk er udeladt. Det havde været bedre at følge

skabelonen for udgivelserne om Horsens og også Hedensted Kommuner, som dog bør udbygges med noteapparat til oversigtsartiklen. Det kan være en opfordring til at fremtidige udgivelser at forene disse principper.

De tre bind repræsenterer to forskellige områder af Danmark: Østjylland og Nordsjælland. At Frederik d. 4's Dronning Louise i 1700-tallet ejede teglværker i bl.a. Karlebo og leverede tegl til opførelse af bl.a. Christiansborg betyder, at historien er velbeskrevet i kilderne, og historien kan folde sig ud i detaljer i teksterne. Det kan ikke undgås, at der forekommer gentagelser af historierne, som bl.a. viser den tyske påvirkning gennem sæsonarbejdere fra Lippe Detmold nær Hannover, der fortsætter helt op til omkring 1870. Der er også variationer og forskydninger i forhold til storhedstid og konjunkturer, hvor Hedensted ikke rigtig kom videre efter prisfald i 1856 og tørke omkring 1860. De geografiske lokaliteter viser også udviklingen i provinsen og i hovedstaden. Tabet af Sønderjylland fik positiv betydning for de nordsjællandske teglværker, fordi der var færre i konkurrencen om at levere mursten til de mange byggerier i den voksende hovedstad. Arbejdskraften kom fra svenske og siden polske vandrearbejdere og teglværksproduktionen af mursten, drænrør og tagsten fortsatte længe som sæsonaktivitet. I Horsens leverede det lokale Bygholm Teglværk mursten og stenkalk m.v. til opførelse af Horsens Tugthus, men måtte også importere sten fra Flensborgområdet for at kunne følge med pro-

duktionen til dette store byggeri.

Sammenhængen mellem de tre bind om teglværker og Årsskriftet viser sig i teknologihistorien. Skiftet fra kammerovn eller højovn til ringovn betød, at man ikke måtte vente på nedkøling, før man kunne tømme ovnen og fylde den på ny. Med ringovnen fyldte man sten i kamre og fyrede med kul fra ovnen og efter endt brænding stod stenene til afkøling, mens man brændte sten i det næste kammer. 1800-tallet bliver i Årsskriftets artikler beskrevet som ingeniørernes århundrede, og det er også patenternes periode. Teknologiske opfindelser og anvendelse af dampmaskinen havde betydning for den industrielle udvikling af teglværksindustrien. Med Claus Hinrich Clausens patent på æltemaskinen, der kunne forbedre tilberedningen af ler med sand og vand blev der også sparet på mandskab. Den tyske indflydelse og orientering viser sig især med udviklingen af tunnelovne, der var omkring 100 år undervejs og først i 1960 erstatter ringovnen i Danmark, netop som teglværksindustrien er i tilbagegang. Teknologien med brænding mens murstenen bliver kørt gennem tunnelovnen er tidsbesparende og mandskabsbesparende, da læsseprocesserne reduceres. Artiklerne er fokuserede og kommer ned i detaljen og er netop nørdede som det loves i forordet. Det giver netop forudsætningen for at forstå arbejdsprocesserne.

Der er ikke en problemstilling til de tre bind og heller ikke til årsskriftet. Det er ønsket at få kortlagt og beskrevet teglværkerne som produktionssteder, tekno-

logien bag produktionen og den udvikling, der er foregået. Derfor lægges der i mange af beskrivelserne heller ikke særlig præcis vægt på afsætningsmarkedet og hvilke byggerier, der er leveret sten til. Det er til gengæld styrken ved udgivelserne, at der både i tekst, faktabokse og bilside foldes historier ud om de enkelte teglværker. Dette fungerer godt og giver indsigt. I forhold til forskningsbrug er det vigtigt i de fremtidige udgivelser at være konsekvent med brug af noter og kildeangivelser. Det fortjener det grundige arbejde forfatterne har udført.

Det er et vigtigt stykke historie om helstatens bebyggelsesudvikling og muligheden gennem mange århundreder for at udnytte rigelige forekomster af ler. Perioden omkring 1960 blev et brud med traditionen, hvor montagecirkulæret med krav om byggeri hele året rundt var med til at bremse brugen af mursten. Det bliver spændende at få afsluttet serien både med nye bind om teglværker i kommunerne og med et oversigtsværk, der løfter blikket og problematiserer og undersøger, hvordan teglværkerne har udfyldt sin rolle måske især med industrialiseringen, befolkningstilvæksten og tilflytning til byerne fra omkring 1850 til 1960. Betydningen af at kende historien om teglværkerne både før og efter industrialiseringen, og hvilke byggerier, de har leveret materialer til, er nemlig væsentlig i forhold til bevaring af bygningsarven i kommunerne fremover.

Lene Skodborg